

КРЫЗІС ДЗЯРЖАВЫ: НАТУРАЛЬНЫ АБО РУКАТВОРНЫ ПРАЦЭС

А. У. Петрачкова

Навуковы кіраўнік: Г. А. Шафаловіч, дацэнт кафедры тэорыі і гісторыі права, кандыдат юрыдычных навук, дацэнт

Паняцце «дзяржава» ў сучасным значэнні ўзнікла ў пачатку XVI ст. У навуковы зварот яго ўвёў італьянскі мысляр Нікола Макіявелі. Між тым, дзяржава ўзнікла ў чалавечым грамадстве на раннім этапе яго развіцця, пры гэтым яна некалькі тысяч гадоў з'яўлялася найважнейшым сацыяльным інстытутам, асновай палітычнай сістэмы грамадства, сілай, якая арганізуе сумесную дзейнасць людзей. Я зыходжу з пазіцыі таго, што ў адрозненне ад права, якое з'яўляецца пастаянным спадарожнікам грамадства, дзяржава існавала не заўсёды і будзе існаваць не заўсёды. За тысячагоддзі свайго існавання дзяржава змяняецца адпаведна развіццю грамадства. У кожнай дзяржавы ёсць свае этапы станаўлення, развіцця, крызісу і наступнай трансфармацыі. Тым самым, крызіс – гэта толькі адзін з этапаў эвалюцыі грамадства, які з'яўляецца асноўным паказчыкам неабходнасці змяненняў, пераацэнкі каштоўнасцяў і перазагрузкі грамадства, яго свядомасці. Між іншым, крызіс я ўспрымаю не інакш, як кропку росту. Таму гэты заканамерны працэс трэба разглядаць як пошук новых магчымасцяў для пабудовы больш развітога справядлівага светаўладкавання.

Як мне падаецца, галоўныя эвалюцыйныя прычыны крызісу дзяржаў звязаны з тым, што дзяржаўныя формы так ці інакш перастаюць адпавядаць агульнаму ўзроўню развіцця грамадства, знікае ўзгодненасць паміж патрэбамі грамадства і тым, што яму прапаноўвае дзяржава. Пры істотным змене ўзроўню развіцця таварыстваў ўзнікае патрэба ў адпаведным змене і дзяржаўных інстытутаў.

У сапраўдны момант палітычная антрапалогія разглядае схему трох эвалюцыйных тыпаў дзяржавы: ранняя-развітая-спелае дзяржава [2, с. 201–202].

Пераход на новы эвалюцыйны ўзровень патрабуе новых арганізацыйных формаў грамадства і палітычных рэжымаў. Так, пераход да развітых дзяржаў у ранні Новы час у Еўропе запатрабаваў перабудовы феадальных небюракратычных манархій у абсалютныя манархіі з бюракратычным апаратам, што выклікала глыбокі крызіс дзяржаўнасці ў шэрагу рэгіёнаў Еўропы (у прыватнасці, ў Германіі і Італіі). А пераход да сталай дзяржаўнасці ў XIX ст. запатрабаваў трансфармацыі абсалютных манархій у канстытуцыйныя, што прывяло да цэлай серыі крызісаў і рэвалюцый, а таксама да новых формаў арганізацыі грамадства [1, с. 53–55].

Для апісання крызісных сітуацый у сацыялогіі правы існуе тэрмін «анамія», які як нельга лепш характарызуе сітуацыю, якая існуе ў свеце зараз. Дадзенае паняцце ўвёў у навуковы абарот Эміль Дзюркгейм. Аномія праяўляецца ў розных сферах жыцця грамадства: у адносінах да дзяржавы ей

характэрны дысфункцыя ўладнага кіравання, прававы нігілізм, нізкі узровень легітымнасці ўлады ва ўспрыманні грамадства, высокі узровень абсэнтэізма, рэзкае пагаршэнне гарантванасці правоў і свабод чалавека і грамадзяніна, што і назіраецца па свеце. Старыя нормы, да якіх прызвычайна грамадства, навучылася іх прытрымлівацца, перастаюць функцыянаваць эфектыўна, а новыя нормы яшчэ не выпрацаваны, ідзе іх пакутлівы пошук [4, с. 155]. Такую сітуацыю даволі часта можна назіраць у пераходных перыяды, у розных эпохі пераходу ад адной формы дзяржавы і грамадства да іншай.

Гаворачы аб прычынах неверагоўднай глыбіні сучаснага крызіса дзяржавы, як формы арганізацыі грамадства, можна адзначыць, што ў адзін перыяд сышліся некалькі узаемазвязаных крызісаў:

- 1) пераход ад кантрольнай да прававой дзяржавы;
- 2) пераход традыцыйнай грамадства да інавацыйнага грамадства;
- 3) пераход ад цэнтралізаванай формы дзяржаўнага кіравання да грамадства на аснове самакіравання, дэцэнтралізацыі;
- 4) пераход ад закрытай, “непразрытай”, эксклюзіўнай дзяржавы да адкрытай і інклюзіўнай.

Разгледзім паняцце кантрольнай дзяржавы, якое таксама вядома, як «паліцэйская дзяржава». Такое паняцце стала ўжывацца ў XIX–пачатку XX ст. Дзяржаўная ўлада ў ім моцна цэнтралізаваная, бярэцца выконваць мноства дзяржаўных функцый, што, адпаведна, патрабуе вялікага дзяржаўнага апарату і масіўнага заканадаўства. Закон дазваляе ўладзе ўсё, што не парушае мінімальныя правы чалавека. Фармальна паліцэйская дзяржава не адмаўляе грамадзянскія правы, але патрабуе кантролю дзяржавы над іх ажыццяўленнем: напрыклад, масавыя шэсці не забараняюцца, але патрабуюцца атрыманне дазволу адміністрацыйных органаў, свабода асацыяцыі абвешчаецца, але рэгламентавана масай патрабаванняў, што адпавядае ліцэнзійнаму парадку здзяйснення правоў і свабоды. Кантрольная дзяржава зыходзіць з прэзумпцыі злоўжывання грамадзянамі сваімі правамі і свабодай, таму грамадзянін з’яўляецца аб’ектам улады і апекі. Кантрольная дзяржава досыць высокаразвіта ў плане закона і дзяржаўнасці, яна ўласціва індустрыяльнаму грамадству. Яно забяспечвае, у першую чаргу, роўныя сацыяльныя правы, але не палітычныя і грамадзянскія правы. Гэтаму тыпу дзяржавы характэрны патэрналісцкі настрой грамадства і шчырая любоў да кіраўнікоў ва ўладзе. Знешне кантрольная дзяржава мала адрозніваецца ад прававой (у іх абодвух высокі узровень прававой арганізацыі грамадства): іх адрозненне толькі ў плане ідэйнага зместу: першая азначае вяршэнства закона, другая азначае вяршэнства права [5, с. 123].

Прававая дзяржава – гэта такая форма арганізацыі палітычнай улады, у якой дзяржава абмежавана ў сваіх дзеяннях правамі і свабодамі чалавека. Акрамя вяршэнства права, асноўнымі прыкметамі прававой дзяржавы можна лічыць: 1) спалучанасць дзяржавы правам; 2) прыярытэт і гарантыі рэалізацыі правоў і свабод чалавека. Гэта дзяржава роўных магчымасцяў, але трэба памятаць, што сама па сабе прававая дзяржава, як наступны узровень мінімальнай, ліберальнай дзяржавы, не з’яўляецца сацыяльнай – у яе няма такой функцыі. І толькі у

спалучэнні двух тыпаў дзяржавы – прававой і сацыяльнай – чалавек валодае сапраўднай каштоўнасцю. Па меры развіцця грамадства, адукаванасці насельніцтва ўзнікла заканамерная патрэба ўдзелу чалавека і грамадства ў прыняцці дзяржаўна значавых рашэнняў, без навязанай апекі з боку дзяржаўных структур. І прававая дзяржава задавальняе дадзеную патрэбнасць: грамадзяне становяцца суб'ектамі, а не аб'ектамі праваадносін. І яшчэ у большай ступені гэта метамарфоза характэрна інавацыйнай дзяржаве і яе падтыпу электроннай дзяржаве.

Гаворачы аб крызісе пераходу ад традыцыйнай дзяржавы да інавацыйнай, трэба мець на ўвазе тое, што па меры развіцця і ўскладнення грамадскіх адносін кантрольная дзяржава немінуема мяняе стратэгію і замест усеагульнага кантролю засяроджвае сваю увагу на страэгічна значных відах дзяржаўнай дзейнасці. Як арганізацыя, якая ажыццяўляе кіраванне грамадствам, яна прымае на сябе ролю каталізатара прагрэсу на інавацыйнай аснове, у дзяржавы узнікае новая функцыя: стратэгічна-інавацыйная. Між тым, іншыя функцыі яна паступова дэлегуе грамадскай супольнасці. Напрыклад, дзяржава дабраахвотна адмаўляецца ад свёй амаль што манаполіі на праватворчасць ці правапрымяненне. Так адбываецца пераход ад цэнтралізаванай да дэцэнтралізаванай інавацыйнай дзяржавы.

Буйнае развіццё інфармацыйна-камунікацыйных сродкаў дае магчымасць павысіць узровень адкрытасці грамадства і дзяржавы, дазваляе стварыць эфектыўную сістэму электроннага кіравання з двухбаковымі трансакцыямі (ад дзяржавы да грамадзян і наадварот), якая дазваляе грамадству удзельнічаць у прыняцці дзяржаўных рашэнняў, даваць ацэнку эфектыўнасці службовых асоб дзяржаўных органаў. Тым самым, калі ў кантрольнай дзяржаве грамадзяне часцей за ўсё выступалі ў якасці аб'екта ўлады, то у электроннай дзяржаве яны ператвараюцца спачатку ў пасіўнага спажыўца дзяржаўных дзяржаўных інфармацыйных паслуг, а далей становяцца актыўнымі суб'ектамі дзяржаўнага кіравання і прававога рэгулявання і самымі сур'ёзнымі кантралёрамі і суддзямі эфектыўнасці любога дзяржаўнага служачага і любога дзяржаўнага органа. Раней грамадзянін прывык перакладаць адказнасць на дзяржаву (кантрольная дзяржава яго да гэтага прызвычалі у свой час). У развітай электроннай інавацыйнай дэцэнтралізаванай дзяржаве ён павінен узяць адказнасць на сябе ў поўнай меры.

Асноўным патрабаваннем да прававому рэгуляванню ў умовах інавацыйнага развіцця грамадства з'яўляецца дасягненне апераджальнага эфекту ад прававога рэгулявання, чым характарызуецца дзяржава і права інавацыйнага тыпу [7, с. 57–59]. Калі традыцыйнай дзяржаве ўласціва рэтраспектыўнае прававое рэгуляванне, то сучаснай ўласціва прававое рэгуляванне грамадскіх адносін, якія маюць месца ў сучаснасці. Адметнай прыкметай інавацыйнай дзяржавы з'яўляецца тое, што яна прымае на сябе задачу па перспектыўнаму прававому рэгуляванню грамадскіх адносін, як існуючых, так і тых, якія пакуль яшчэ не ўзніклі [7, с. 60–62].

Да крызісу дзяржавы спрычінлася таксам вядучая на сённяшні дзень форма дэмакратыі – прадстаўнічая дэмакратыя. Праблема традыцыйнай мадэлі дэлегавання паўнамоцтваў сваім прадстаўнікам заключаецца ў тым, што яна не здольная рэпрэзентатыўна функцыянаваць ва ўмовах супярэчнасцяў «глабальнай вёскі» постінфармацыйнага грамадства. Існуе адсутнасць рэальнага ўплыву на працэс прыняцця палітыка-кіраўніцкіх рашэнняў з боку актараў грамадзянскай супольнасці, што можна вырашыць пераходам да формаў прамой дэмакратыі, якая базуецца на магчымасцях сеткавых тэхналогій. Традыцыйная дзяржава пры гэтым не жадае кардынальна мяняць зручны ім фармат кіравання.

Час патрабуе ад дзяржавы па меры развіцця грамадзянскай супольнасці паслядоўнага пашырэння сферы паўнамоцтваў мясцовага, тэрытарыяльнага, грамадскага самакіравання ў пытаннях, якія не заўсёды прыкметныя для дзяржаўнай улады, але могуць быць эфектыўна рэалізаваны на лакальным узроўні [3, с. 126]. Рашэннем можа стаць пашырэнне практыкі перадачы такіх дзяржаўных паўнамоцтваў на мясцовы ўзровень самакіравання, рэалізацыя іх пры непасрэднай сувязі з насельніцтвам з выкарыстаннем інфармацыйна-камунікацыйных тэхналогій

Акрамя таго, асноўным фактарам паслаблення дзяржавы як сацыяльнага інстытута ў пачатку XXI ст. стала глабалізацыя, а электронная дзяржава гэта яе наступства. Глабалізацыя, як працэс ўсебаковага збліжэння розных краін і станаўлення адзінай сістэмы тэхналагічных, фінансавых, эканамічных, сацыяльна-палітычных і культурных сувязяў на аснове найноўшых інфармацыйна-камунікацыйных тэхналогій, носіць аб'ектыўны сістэмны характар [6, с. 22–24]. Яе крэда – слабая дзяржава, і транснацыянальныя карпарацыі гатовыя траціць неверагодна вялізныя сродкі на аслабленне дзяржавы, я яе межамі і адметным нацыянальным заканадаўствам, якія перашкаджаюць глабальнаму рынку. Пры гэтым рэзка зніжаецца роля нацыянальнага права, якое альбо уніфікуецца з міжнароднымі нормамаі, альбо дэлегуе рэгуляванне пытанняў міжнародным структурам. Геаграфічныя і культурныя межы "размываюцца", фармуюцца транснацыянальныя супольнасці людзей, падобныя тым, што былі ў раннім Сярэднявеччы, заснаваныя на агульных мэтах, эканамічных і культурных каштоўнасцях.

Да таго ж перад чалавецтвам узнікаюць новыя глабальныя выклікі (паступальнае развіццё, захаванне планеты, пандэміі і г.д.), рашэнне якіх немагчыма сіламі асобных дзяржаў. Удала апісваюць дадзеную праблему словы амерыканскага сацыёлага Д. Бэла: «Маштаб дзяржавы становіцца не толькі занадта малым для рашэння буйных праблем, але занадта малым і для рашэння малых» [1, с. 30].

Сучасны крізіс дзяржавы, як формы арганізацыі грамадства, ў асноўным можна атаясаміць з жаданнем традыцыйнай кантрольнай дзяржавы заканавацца, захаваць старыя практыкі ў новых умовах і захаваць усеабдымны характар. Аднак далейшая цыфравізацыя, інавацыйнае развіццё грамадства гэта робіць малаверагодным. Узнікае неабходнасць у цалкам новай форме дзяржаўнага кіравання – інклюзіўным электронным кіраванні, якое

заснавана на самакіраванні і дэцэнтралізацыі. Хоць здаецца, што, наадварот, вектар развіцця дзяржавы у розных краінах свету зараз яскрава сведчыць аб адваротным, менавіта новая форма арганізацыі грамадства нам падаецца натуральна адпавядаючай самой сутнасці права, бо закон прагрэса у праве усталёўвае усе большы аб'ём правоў ва ўсё большай супольнасці суб'ектаў.

Такім чынам, крызіс дзяржавы – гэта часовы, заканамерны этап развіцця, які выступае пераломнай сітуацыяй і кропкай росту. Дадзены працэс з'яўляецца шматмерным, што ўскладняе яго і складае адрозненне ад папярэдніх крызісаў, бо ў адзін перыяд сышліся адразу некалькі крызісаў. Рукатворная ж частка крызісу заключаецца ў свядомай кансервацыі дзяржаў, у тармажэнні натуральнай плыні развіцця грамадства і дзяржавы, аднак ход развіцця такім шляхам не стрымаць.

Спіс выкарыстаных крыніц:

1. Гидденс, Э. Ускользающий мир: как глобализация меняет нашу жизнь / Э. Гидденс пер. с англ. М.Л. Коробочкина. – М. : Знание, 2004. – 120 с.
2. Гринин, Л. Е. Государство и исторический процесс: Эволюция государственности: от раннего государства к зрелому / Л. Е. Гринин. – М. : ЛИБРОКОМ/URSS, 2010. – 368 с.
3. Гринин, Л. Е. Национальный суверенитет и процессы глобализации (вводные замечания) / Л. Е. Гринин // Полис. – 2008. – № 1. – С. 123–133.
4. Ковалева, А. И. Аномия / А. И. Ковалева // Знание. Понимание. Умение. – М., 2005. – С. 155–156.
5. Шафалович, А. А. Общая теория права : учеб. пособие / А. А. Шафалович. – Минск : Амалфея, 2019. – 528 с.
6. Шнеккенер, У. Распад государства как глобальная угроза. Неустойчивые государства и транснациональный терроризм / У. Шнеккенер // Internationale Politik. – 2003. – № 6. – С. 17–28.
7. Шафалович, А. А. Вызовы и перспективы правового регулирования на пути к инновационному типу (на примере Республики Беларусь) / А. А. Шафалович // Teisė. – 2018. – Т. 108. – С. 127–134.